

تحلیل و بررسی ساختار، محتوا و تصاویر (۳)

کتابخانه پایه دوازدهم

صغری یوسفی اوروند

دبیر زبان و ادبیات فارسی، اداره آموزش و پرورش شهرستان اندیکا، خوزستان

ایمان مظفری بابادی

راهبر آموزشی، اداره آموزش و پرورش شهرستان اندیکا، خوزستان

چکیده

درس فارسی در بین درس‌ها جایگاه ویژه‌ای دارد و علاوه بر آموزش، سبب پرورش روحیه انسانی و نیز شادی، نشاط، تقویت مهارت‌های ارتباطی و التذاذ ادبی می‌شود. همچنین، بستری برای یادگیری سایر مفاهیم از طریق مهارت‌های زبانی است.

بر همین اساس، نگارندگان ضمن تقدیر از مؤلفان گران قدر کتاب‌های درسی ساختار، محتوا و تصاویر کتاب فارسی پایه دوازدهم و ارتباط بین آن‌ها را بررسی کرده‌اند.

بدین ترتیب که پس از بررسی چیدمان فصل‌ها و آوردن تعریف هر فصل براساس توضیحات فارسی (۱) و طبق مؤلفه‌های داده شده، ارتباط محتوای دروس هر فصل را با عنوان فصل سنجیده‌اند. سپس، نگاهی اجمالی به تصاویر انداخته و نقاط ضعف و قوت آن‌ها را ارزیابی کرده‌اند. در پایان نیز پیشنهادهایی برای غنی‌تر شدن محتوا و ساختار کتاب داده‌اند.

کلیدواژه‌ها: فارسی ۳، ساختار، محتوا، فصل، تصاویر

مقدمه

مقاله پیش رو، تحلیلی است بر ساختار، محتوا، تصاویر و ارتباط تصاویر با مفاهیم، رابطه اهداف با ساختار و چگونگی طبقه‌بندی فصل‌های کتاب فارسی پایه دوازدهم، که نگارندگان با توجه به درک و دریافت شخصی

از نظر پیشینه تحقیق، گفتنی است که چون این کتاب نونگاشت است، هنوز تحلیل و بررسی نشده و اگر هم تحلیلی روی آن صورت گرفته باشد، هنوز منتشر نشده است.

ساختار فصل‌ها

فصل‌بندی کتاب، بر پایه تقسیم‌بندی انجام شده در کتاب‌های فارسی (۱) و (۲) مشتمل بر یک ستایش، هشت فصل و یک نیایش است اما فصل‌ها در کتاب مورد نظر، چینش خاصی ندارند و مبنایی برای این کار

و به روش توصیفی و مبتنی بر نقد به آن پرداخته‌اند. کتاب درسی یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین رسانه‌ها و منابع آموزشی است که تأثیری مستقیم بر تجارب یادگیری دانش‌آموزان دارد. بدیهی است هرچه کتاب منسجم‌تر، زیباتر و اصولی‌تر باشد، به همان اندازه به اهداف نزدیک‌تر خواهد بود. پس بر ماست که تمامی دانش خود را به کار بندیم تا کتابی بی‌عیب و نقص در اختیار دانش‌آموزان قرار بدهیم. یکی از اهداف این مقاله، دستیابی به این هدف مهم است.

در نظر گرفته نشده است. به گونه‌ای که از ادبیات تعلیمی وارد ادبیات پایداری، سپس غنایی، ادبیات سفر، ادبیات انقلاب، حماسی، داستانی و ادبیات جهان می‌شود؛ حال آنکه می‌توانست چینی مناسب‌تری داشته باشد. دو فصل ادبیات پایداری و ادبیات انقلاب اسلامی منطبق بر هم هستند و جدا کردن آن‌ها از هم کمی نازیباست و باعث کثرت دروس با محتوای پایداری می‌شود. شایسته است که این دو فصل ادغام شوند و زیر عنوان ادبیات پایداری و انقلاب اسلامی بیایند تا از گستردگی موضوعات پایداری و پوشش قسمت عمده‌ای از محتوای کتاب جلوگیری شود؛ زیرا مخاطب این کتاب تازه‌جوانانی هستند که در مرحله مهمی از زندگی‌اند و بنابراین، باید دروس را طوری تنظیم کرد که روی خوش و شادی‌آور آن را نیز ببینند.

ایراد دیگر این است که طبقه‌بندی فصل‌ها براساس شیوه‌های یکسان نیست؛ بدین ترتیب که فصل‌بندی‌ها همه، برحسب محتواست، اما ادبیات انقلاب اسلامی براساس طبقه‌بندی تاریخی، ادبیات داستانی براساس قالب و ادبیات جهان براساس طبقه‌بندی جغرافیایی صورت گرفته است.

محتوای فصل‌ها و ارتباط با عنوان فصل

ادبیات تعلیمی: شامل آثاری است که با هدف آموزش و تعلیم، موضوع‌هایی از حکمت، اخلاق، مذهب یا دانشی از معارف بشری را بیان می‌کنند.

درس اول: شکر نعمت؛ بر هیچ کس پوشیده نیست که گلستان سعدی اثری تعلیمی است اما به همان اندازه نیز روشن است که دیباچه گلستان تحمیدیه است و اگر نخواهیم بگوییم که جنبه تعلیمی آن بی‌رنگ است، بسیار کم‌رنگ است و آوردن آن به عنوان معرف ادبیات تعلیمی کمی دور از ذهن.

درس دوم: مست و هشیار، این شعر نیز نمی‌تواند نماینده خوبی برای ادبیات تعلیمی باشد؛ زیرا جنبه انتقادی آن از جنبه تعلیمی‌اش قوی‌تر است و به نظر می‌آید که در انتخاب شعر پروین اعتصامی نیز باید کمی دقت کرد.

گنج حکمت و به خصوص شعر «در مکتب

درس سوم شامل دو درس با نام‌های آزادی و دفتر زمانه است. جنبه پایداری در غزل اول قوی‌تر است و غزل دوم تا حدودی رنگ تعلیمی و انتقادی دارد.

درس پنجم: دماوندیه است که انتخابی بسیار زیبا و منطبق با عنوان فصل است. گنج حکمت و روان‌خوانی نیز گرچه از نظر محتوایی زیرمجموعه ادبیات پایداری هستند، از نظر تاریخی در حوزه ادبیات انقلاب اسلامی‌اند و آوردنشان در این فصل دانش‌آموز را دچار سردرگمی می‌کند. (این یکی از دلایل پیشنهاد ادغام فصل‌هاست.)

ادبیات غنایی: شامل اشعار و متونی است که احساسات، عواطف شخصی، حالات عاشقانه و امید و آرزو را بیان می‌کنند. در ادبیات فارسی موضوع‌های غنایی با مفاهیمی همچون عشق، عرفان، مرثیه، مناجات و گلیله و شکایت، معمولاً در قالب‌های غزل، مثنوی و رباعی و نیز در قالب نثر نوشته می‌شود.

در این فصل از کتاب مورد بحث، دو درس با عنوان‌های نی‌نامه و در حقیقت عشق و سودای عشق آمده است که هر دو عرفانی هستند. حتی گنج حکمت نیز درون‌مایه‌ای عرفانی دارد و مفاهیم غنایی به کلی نادیده

ادبیات انقلاب اسلامی سروده‌ها و نوشته‌هایی هستند که از سال ۱۳۵۷ تاکنون آفریده شده‌اند و درون‌مایه آن‌ها از فرهنگ اسلامی، قیام امام حسین (ع)، اندیشه‌های امام خمینی (ره) و فضای فرهنگی، معنوی و شور و نشاط انقلابی جامعه تأثیر پذیرفته است

حقایق»، نمونه‌های بارز ادبیات تعلیمی هستند و انتخاب‌ها بجا و زیباست.

ادبیات پایداری: شامل متونی است که نویسنده یا شاعر، تفکر آگاهی‌بخش یا انتقادی خویش درباره دادگری، عدالت‌خواهی، بیدادگری، ستم‌ستیزی، آزادی و حق‌جویی را در آن‌ها بازگو می‌کند و در حقیقت، فریاد مظلومیت آزادی‌خواهان را به گوش می‌رساند و خواننده را به ایستادگی، مبارزه و سازش‌ناپذیری در برابر ظلم فرا می‌خواند.

گرفته شده‌اند. فقط شعرخوانی تا حدودی رنگ و بوی عاشقانه دارد.

چه بهتر بود اگر به دیگر مفاهیم ادبیات غنایی نیز توجه می‌شد تا هم شناخت بهتری از این نوع ادبی به دست آید و هم شور و نشاطی در روح دانش‌آموزان ایجاد شود و آن‌ها بیشتر جذب این مفاهیم شوند. تا این حد از عرفان گفتن و جنبه‌های دیگر را نادیده گرفتن، دانش‌آموزان را افسرده و دل‌زده می‌کند.

ادبیات سفر و زندگی: سفرنامه یا

خاطره‌نگاشت در حقیقت، بخشی از «زندگی‌نامه» است. آثاری که اشخاص با ثبت خاطرات و گزارش احوال خویش با شرح رخدادهای روزگار و افکار دیگران بر جای می‌گذارند، حسب حال یا زندگی‌نامه خوانده می‌شوند.

دروس انتخابی برای این فصل بسیار بجا و زیبا هستند. تنها نکته قابل توجه این است که هر دو متن، معاصر اما طولانی هستند و باعث خستگی دانش‌آموز می‌شوند. به‌خصوص اینکه متن روان‌خوانی نیز به نثر است؛ هر چند که بسیار زیباست.

ادبیات انقلاب اسلامی: سروده‌ها و

نوشته‌هایی هستند که از سال ۱۳۵۷ تاکنون آفریده شده‌اند و درون‌مایه آن‌ها از فرهنگ اسلامی، قیام امام حسین (ع)، اندیشه‌های امام خمینی (ره) و فضای فرهنگی، معنوی و شور و نشاط انقلابی جامعه تأثیر پذیرفته است. این‌گونه آثار، تصویری از تحولات فکری و فرهنگی جامعه معاصر را به دست می‌دهند.

براساس تعریف ارائه شده، هم درس‌هایی که در این فصل آمده‌اند و هم گنج حکمت و روان‌خوانی کاملاً متناسب و بجا هستند. متن گنج حکمت بسیار زیباست؛ هر چند خوانش آن اندکی برای دانش‌آموزان سنگین است. از نظر محتوایی، دروس این فصل محتوای پایداری دارند.

ادبیات حماسی: حماسه به معنای دلآوری

و شجاعت است و در اصطلاح ادبی، روایتی داستانی است از تاریخ تخیلی یک ملت، که با

قهرمانی‌ها، جنگاوری‌ها و رخدادهای خلاف عادت و شگفت در می‌آمیزد.

این فصل بهترین و بی‌نقص‌ترین فصل کتاب از نظر ارتباط مفهومی با عنوان فصل و نیز تنوع در انتخاب داستان (سیاوش) و نیز از جهت آوردن حماسه‌های کهن در کنار حماسه‌های نو، بسیار زیبا و جذاب است. شعرخوانی نیز عالی است و همخوانی کاملی با فصل دارد.

ادبیات داستانی: همه آثار روایی را در

برمی‌گیرد؛ یعنی هر اثر روایتی خلاقانه، در

تصویر روی جلد این کتاب به سبب استفاده از کادر رنگی بالای صفحه و آوردن عنوان، در میانه صفحه متمرکز شده است و در اولین نگاه به آن، رنگ سفید بیش از شکل جلب توجه می‌کند

قلمرو ادبیات داستانی، جای می‌گیرد. ادبیات داستانی شامل قصه، داستان، داستان کوتاه و رمان است.

در حقیقت، داستان ظرفی است که نویسنده تفکرات، آرزوها و جهت‌گیری‌های فکری خویش و مفاهیم خاص خود را در آن می‌گنجاند.

همه می‌دانیم که داستان‌نویسی در زبان و ادبیات فارسی گذشته به‌صورت منظوم بوده که در اینجا هیچ صحبتی از آن نشده است و بی‌هیچ مقدمه‌ای داستان‌های منظوم آموزش داده می‌شود. گذشته از این‌ها، داستان سیمرغ از منطق الطیر عطار که یکی از منابع معتبر و شناخته شده عرفانی است، زیرفصل ادبیات داستانی آورده شده که مناسب نیست. بهتر است متونی به‌عنوان

نمونه‌های ادبیات داستانی انتخاب شوند که تا حدودی ساده، روان و جذاب باشند تا علاوه بر آموزش ادبیات داستانی، سبب التذاذ ادبی دانش‌آموزان نیز شوند.

داستان کباب غاز، داستانی زیبا و جذاب و طنزآمیز و انتخابی مناسب است.

روان‌خوانی نیز اگر چه در قالب داستان است، محتوا و درون‌مایه پایداری دارد. تعداد متون مربوط به ادبیات پایداری در فصل‌های مختلف باعث شعاری شدن مطالب و از دست رفتن جذابیت دروس می‌شود.

این نکته مهم نتیجه طبقه‌بندی نامناسب فصل‌هاست.

ادبیات جهان: متن‌ها، شاعران یا

نویسندگانی که بیرون از جغرافیای فرهنگی ایران هستند و مسائل سرزمین‌های دیگر با موضوع‌های بشری را در جهان نشان می‌دهند.

دروس ارائه شده در این فصل، منطبق با عنوان فصل است. درست است که دانش‌آموزان در این فصل با اندیشه‌های ملل به‌صورت محدود آشنا می‌شوند اما با شخصیت‌ها آشنا نمی‌شوند. به نظر می‌آید اگر مختصری در مورد ملیت و زندگی شاعران و نویسندگان جهان به‌صورت پاورقی یا در پیوست کتاب می‌آمد، مفیدتر و به هدف نزدیک‌تر بود. صرف خواندن دو ترجمه از شاعرانی معدود، هیچ‌گاه باعث شناخت ادبیات جهان نخواهد شد.

بررسی اجمالی تصاویر

تصویر روی جلد: جلد کتاب نقش مهمی در جلب توجه دانش‌آموزان دارد و باید در بردارنده مهم‌ترین مضامین کتاب باشد. تصویر روی جلد این کتاب به سبب استفاده از کادر رنگی بالای صفحه و آوردن عنوان، در میانه صفحه متمرکز شده است و در اولین نگاه به آن، رنگ سفید بیش از شکل جلب توجه می‌کند. چرخش رنگ در آن بسیار کند است و تصویر بدون ارتباط با سایر اجزای صفحه، وسط صفحه‌ای سفید رها شده و سفیدخوانی بر تصویر مسلط است. بین تصویر و نوشته‌های درون آن تناسب رعایت نشده است. نوشته‌ها به اندازه‌ای ریزند

که به چشم نمی‌آیند.

تصاویر درون‌متنی: اگرچه تصاویر نسبت به کتاب‌های پایهٔ دهم و یازدهم کیفیت نسبتاً بهتری یافته‌اند، همچنان ایرادهایی دارند که با کمی دقت نظر می‌شود آن‌ها را برطرف کرد. برای مثال، تصویر ابتدای فصل ادبیات جهان بسیار زیبا، دارای عمق و فضاست که بیننده را با خود به دور دست‌ها می‌برد. در مقابل آن، در تصاویری مانند تصویر صفحهٔ ۱۴۴ که به سبب استفاده نامتناسب از رنگ‌ها و خالی بودن فضا، تصویر روایت‌کنندهٔ پیام و حوادث داستان نیست و مخاطب به سادگی از کنار آن می‌گذرد.

در زیر به چند نمونه از تصاویری که به بازننگری نیاز دارند، اشاره می‌شود؛ تصویر صفحهٔ ۲۶ و دو غزل که در صفحات ۲۶ و ۲۷ آمده‌اند، با هم ارتباط موضوعی ندارند. پس، از تصویری که مناسب غزل آزادی (ص ۲۶) است، نباید برای دفتر زمانه (ص ۲۷) استفاده شود.

تصویر صفحهٔ ۳۰ اگرچه با موضوع درس ارتباط دارد، کاملاً غیرطبیعی و از نظر رنگ نامناسب است. به جای آن می‌توان تصویری حقیقی از جبهه آورد تا هم در تفهیم درس به دانش‌آموزان کمک کند و هم به صورت واقعی آن‌ها را با فضای جبهه و جنگ آشنا سازد.

تصویر صفحهٔ ۳۴، بسیار زیبا و بجاست اما از ناحیهٔ قله قطع شده است. از آنجا که در متن درس، مصراع «ز آهن به میان یکی کمر بند» را داریم که در آن سنگ‌های میانهٔ کوه توصیف شده است، اگر تصویری کامل از دماوند می‌آمد، هم شکوه‌مندی آن و هم سنگ‌های میانهٔ کوه بهتر نشان داده می‌شد و در تفهیم متن مؤثرتر بود.

تصویر صفحهٔ ۴۰، غیرواقعی است و به سبب رنگ تیره و کدرش، با سنن دانش‌آموزان مطابقت ندارد و از نظر زیباشناختی، مخاطب را جذب حوادث نمی‌کند.

تصاویر صفحه‌های ۴۶ و ۵۲ اگرچه با متن مرتبط‌اند، به گونه‌ای برش خورده‌اند که گویی حاشیهٔ کتاب را باز کرده و تصاویر را در آن فشرده‌اند. (رنگ نامناسب و تصویر کوچک و ملال‌انگیز است).

تصویر صفحهٔ ۶۹ ربطی به محتوای متن ندارد و در آن فیگورها نیز غیرواقعی است.

تصویر صفحهٔ ۷۲ که هدف از آوردن آن کمک به آموزش است و باید به تفهیم متن کمک کند اما در اینجا متن بسیار زیباتر و کامل‌تر کویر را به تصویر کشیده است. آوردن تصویری به این شکل، تمام توصیفات زیبا و دلنشین «کویر» دکتر شریعتی را که در متن آمده است، از ذهن دانش‌آموز می‌زداید و مانع التذاذ روح آن‌ها می‌شود.

تصویر صفحهٔ ۷۸ فیگور طبیعی و صحنهٔ واقعی است اما رنگ آن طبیعی نیست.

تصویر صفحهٔ ۹۱ مرتبط با متن است اما رنگی کاملاً غیرطبیعی و کدر و اجزائی غیرواقعی دارد.

تصویر صفحهٔ ۱۰۲ زیبا و مرتبط با متن است اما رنگی نامتناسب دارد. در حماسه می‌بایست از رنگ‌های تند و گرم استفاده شود. به خصوص اینجا که تصویر آتش است و اگر با رنگ طبیعی بوده، زیبایی‌اش دوچندان می‌شد.

تصویر صفحهٔ ۱۰۸ ناموزون و زشت و با رنگ‌هایی نامتناسب است.

تصویر صفحهٔ ۱۱۷ زیبا، متناسب و مرتبط است اما کمی فشرده شده است.

تصویر صفحهٔ ۱۲۴ زیبا و متناسب است اما از آنجا که تصویری عرفانی است، باید با زمینهٔ آبی طرح شود.

تصویر صفحهٔ ۱۲۸ نامتناسب است و سبب دل‌زدگی می‌شود.

تصویر صفحهٔ ۱۳۵ کاملاً زیبا ولی تصنعی است.

تصویر صفحهٔ ۱۶۰ متناسب است اما رنگی غیرطبیعی دارد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

فصل‌بندی و چینش فصل‌های کتاب به بازبینی نیاز دارد. تنوع در انتخاب نام برای فصول رعایت شده اما محتوای دروس زیرفصل‌ها بیشتر عرفانی و پایداری است و تنوع موضوعی ندارد. در حقیقت، عنوان فصل‌ها با محتوای آن‌ها همخوان نیست.

شکر نعمت، نی‌نامه، آفتاب جمال حق، سه مرکب، مسافر، در حقیقت عشق و سیمرغ عرفانی‌اند اما در فصل‌های مختلف کتاب

جای گرفته‌اند.

آزادی، دماوندیه، خاکریز، جاسوسی که الاغ بود، فصل شکوفایی، آن شب عزیز، شکوه چشمان تو، ارمیا و آخرین درس با محتوای پایداری‌اند. گویی کتاب در خدمت اهداف خاصی است و به نیازهای روحی و سن دانش‌آموزان توجهی ندارد. جای ادبیات غنایی در کتاب خالی است؛ در صورتی که گسترده‌ترین نوع ادبیات فارسی است.

مطالب برخی فصل‌ها بسیار طولانی است و در تقسیم‌بندی دروس تناسب حجم رعایت نشده است.

تصاویر نسبت به پایه‌های قبل، بهتر است اما هنوز هم جای کار دارد.

بهبتر است برای جلوگیری از تداخل موضوعی درس‌ها، طبقه‌بندی فصل‌ها براساس شیوهٔ واحدی انجام شود؛ مثلاً تاریخی یا محتوایی در انتخاب متن‌ها و اشعار تنوع محتوایی در نظر گرفته شود و از تصاویر و رنگ‌های طبیعی استفاده شود.

منبع

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۹۷). فارسی (۳) پایهٔ دوازدهم. دورهٔ دوم متوسطه. چاپ اول. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

